

SOCIALIZAREA POLITICĂ ȘI ACHIZIȚIA VOCABULARULUI POLITIC

Vasile Sebastian Dâncu

Conceptul de socializare politică este o extensie la domeniul politic a unui concept al sociologiei generale, concept despre care, chiar și în sociologie, R. Boudon consideră că a devenit mai mult o etichetă foarte comodă, desemnând diferite tipuri de procese de învățare la care este supus individul: lingvistice, cognitive, simbolice, normative etc.¹ Din nefericire construirea sociologică a termenului nu este una foarte potrivită. Majoritatea studiilor de sociologie, mai ales cele din tratate și manuale, tratează această problemă cu sociologism și mecanicism, ca un proces în care individul, autorul social este supus unui dresaj pe care nu are cum să îl evite, dresaj în timpul căruia este prelucrat prin norme, valori, atitudini, cunoștințe, proces la capătul căruia a devenit deja o ființă socială.

În general procesul socializator este conceput ca independent de contextul cultural în special prin prisma unei etapizări stricte și independente de situație și individ. Cele mai multe cercetări s-au bazat mai ales în anii 50-60 pe efectele pe care anumite practici sau valori inculcate la vârste fragede le au asupra unor comportamente sociale adulte. Toate aceste cercetări au acordat o parte de multe ori prea mică socializării, ori mult prea mare în explicarea generală a unor fenomene sociale. Aproape niciodată nu s-a găsit locul exact, nu s-au studiat foarte serios mecanismele acestui proces care a fost grefat, sociologic vorbind, de iluzia transparenței.

În acord cu R. Boudon vom putea considera că totuși cea mai rezonabilă paradigmă asupra socializării este cea

interacționalistă, în primul rând pentru faptul că acordă individului un rol mult mai mare într-o viziune de natură adaptativă, adică individul învață progresiv să facă față unor situații noi pe baza resurselor axiologice sau cognitive achiziționate deja în procesul de socializare.

Niciodată gradul de interiorizare a normelor nu este complet. Structurile normative și cele cognitive au ritmuri și grade diferite de interiorizare, unele structuri de personalitate odată cristalizate (în familie, să zicem) devin ireversibile, neschimbătoare. De asemenea, în anumite situații, actorul social își poate nega anumite date ale procesului de socializare prin comportamente pe care le-am putea numi creative. În cazul viziunii analizate² se poate face o veritabilă distincție de conținut între anumite tipuri de socializare, de exemplu, cea primară și secundară. Dacă prima caracterizează copilăria și este mai aproape de *învățare*, a doua este un proces incomparabil cu primul, mult mai dinamică din perspectiva subiectului, mai adaptativă și mai imprevizibilă din perspectiva efectelor.

În general, tendința socializărilor este de a da o pondere mult prea mare în explicația fenomenelor procesului de socializare. Rezistența la schimbare a individului, valorizarea slabă a educației de către cei din clasele defavorizate, rezistența la inovație, toate aceste

¹ Boudon, R., Bouricaud, F., 1990, Dictionaire critique de la sociologie, Paris, PUF:

² Câțiva reprezentanți ai acestei tendințe sunt: J. Piaget, 1969 (ed. a III-a), *Le jugement moral chez enfant*, Paris, PUF; Skinner, B.F., 1953, *Science and human behavior*, New-York, Macmillan; Berger, P. și Luckman, T., 1966, *The social construction of reality*, Londra, Doubleday; Apercheron, A., (și alții), 1978, *Le 10-16 ans et politique*, Paris, Presses de la Fondation nationale de science politique.

fenomene sunt comod explicate ca fiind efecte ale unei socializări foarte puternice.

Psihologia socială a abordat mult mai interesant acest proces, motiv pentru care foarte rar folosesc conceptul de socializare, preferându-l pe cel de aculturație pentru că, scrie J. Stoetzel,³ dacă condițiile sociale în care sunt plasați indivizii sunt diferite, rezultă că problemele de comportament pe care trebuie să le rezolve, că performanțele pe care le așteptăm de la ei, trebuie să fie diferite, nu numai ca grad, dar și ca natură.

Aculturația este privită ca un proces de adaptare socială foarte *motivată* căci se face în perspectiva unor nevoi stringente ale individului, educația nu este mereu impusă dinafară cu violență, individul poate să o caute, să o ceară, să participe la un proces de educație autoasumată. O mare parte a aculturației se petrece în procesul vieții cotidiene, fără ca individul să perceapă exact funcția de presiune a acestui proces.

În privința efectelor, psihologia socială aduce și o interesantă concluzie: multe din efectele socializării (aculturației) nu sunt conținute în mod expres în contextul cultural și social.

Socializarea politică beneficiază, în general, de o dezordine interpretativă și teoretică ce caracterizează și fenomenul general. În cadrul socializării politice influența cea mai mare a avut-o definiția durkheimiană a educației: "Educația este o socializare metodică a tinerei generații"⁴, această definiție punându-și amprenta asupra construcțiilor conceptuale din sociologia politică, mai ales prin autoritarismul ei sugerat. Durkheim nu neagă posibilitatea existenței unor valori particulare dar insistă asupra faptului că educația este principala pârghie de

presiune asupra individului, pârghie prin care se obține omogenitatea socială. Socializarea este văzută de marele sociolog francez ca procesul de edificare a unei conștiințe colective, societatea este, înainte de toate, o conștiință, este conștiința colectivității. Este deci această conștiință colectivă care trebuie făcută să treacă în sufletul copilului.⁵

Perspectiva durkheimiană se bazează pe ideea unei distribuții normale, pe o așezare a trăsăturilor culturale într-o societate și pe o socializare sociologist înțeleasă doar ca învățare. Transmiterea "comunității de idei și sentimente" se face de o manieră unidirecțională în care individul este obligat să le accepte.

Dacă în prima perioadă a abordării socializării politice influența lui Durkheim a constituit premisa majorității efortului, în anii '50 s-a dezvoltat o solidă cercetare empirică privind acest subiect.

Tradiția și cercetarea americană. În SUA în anii '50, în cadrul mării mișcări behavioriste s-a dezvoltat un program de cercetare reprezentat, în special, de H. Hyman⁶ care a desfășurat analize secundare pe bazele de date ale miilor de anchete sociologice dezvoltate în acea perioadă peste ocean. A încercat să vadă în ce măsură se pregătește tineretul pentru viitoarea experiență politică, mai ales în legătură cu rolul pe care familia îl are în acest sens. El a ajuns la concluzia că există doi factori deosebit de importanți pentru pregătirea politică a individului: familia care îl înzestrează cu nuanțări partizane foarte puternice și organizațiile politice (partidele mai ales) care furnizează un fel de legătură dintre familie și societate.

Concluziile lui Hyman au fost precedate de o serie de studii de sociologie politică desfășurate la universitățile

³ Stoetzel, J., 1978, La psychologie sociale, Paris, Flammarion, pag. 69.

⁴ Durkheim, E., 1966, Educations et sociologie, Paris, PUF, pag. 51.

⁵ Ibidem, pag. 236.

⁶ Hyman, H., 1959, Political socialisation. A study in the psychology of political behaviour, Glencoe, The Free Press.

americane, studii care au pus în evidență o serie de aspecte noi pentru cercetarea sociologică a temei: faptul că *identificarea partizană* este nu doar un factor important al opțiunii electorale ci și un parametru de bază în structura identității de sine sau constatarea legată de transmiterea în familie a unor identități politice care vor avea o destul de mare stabilitate pe parcursul vieții individului.⁷

În același timp sociologii americani au dezvoltat și o altă variantă explicativă a procesului de socializare politică ca proces prin care sistemul politic își menține o anumită susținere afectivă și difuză. Nu este important procesul de transmitere a unor partizane de la părinți la copii ci transmiterea ideii de legitimitate a mecanismului electoral ca intermediar între indivizi și stat. Cele mai importante concluzii ale acestor cercetări au fost cele obținute din cercetările asupra copiilor din primele clase primare și sunt legate de faptul că încă de mici copii își fac o reprezentare personalizată, ideologizată și favorabilă a sistemului politic.

Modelul explicativ propus rezultat din aceste cercetări avea la bază o serie de mecanisme psiho-sociologice prin care se realizează o susținere difuză a sistemului politic: personalizare, idealizare, instituționalizare și politicizare.⁸

Rezultatele sutelor de cercetări de sociologie electorală păreau să acrediteze ideea că identificările partizane stabile se formează în copilărie și rezistă pe tot parcursul vieții. În anii '80 cercetările au respins această idee. Rezultatele diferite obținute în anii '80 s-au datorat și unui context social-politic relativ schimbat. În anii 50-60 cercetările au avut parte un

context social stabil, de o perioadă de creștere economică și o ascensiune a bunăstării, perioadă în care scena politică era dominată de figura excepțională a doi președinți americani deosebit de populari: Eisenhower și Kennedy.

Neținând seama de variabilele de context și pentru că majoritatea studiilor au ocolit copiii negri, mexicani sau portoricani aceste cercetări s-au dovedit neputincioase în a se constitui în fundament empiric pentru o teorie generală. După 1970 cercetările au demonstrat că tinerii și adolescenții americani nu se simt apropiați de partidele politice și că familia nu este un grup cu o atât de mare forță de transmitere a opțiunilor politice.⁹

Imposibilitatea impunerii unui model general al socializării politice a evidențiat încă odată importanța contextului cultural sau istoric. Europa cunoaște o situație paradoxală. După ce americanii au furnizat teoria sociologistă (oarecum importată din Europa) sociologii și psihologii europeni au abordat această temă cu predilecție folosindu-se de o paradigmă de sorginte americană, *interacționalismul* și maniera apropiată acestui curent de abordare sociologică, viziune centrată pe ideea schimbului permanent între actorul social și mediul său socio-cultural. Actorul social încearcă să-și mărească marja de libertate, modificându-și mediul conform dorințelor sale, într-o încercare de a rezista presiunilor. Procesul de socializare este bidirecțional, individul având posibilitatea de a respinge unele norme sau de a alege între mai multe variante culturale de adaptare căci cultura nu mai este privită ca un monolit, fără variante sau nuanțe ci ca fiind alcătuită din subculturi. Socializarea

⁷ Campbell, A., Coverse, P., Miller, W., Stokes, D., 1964, *The American voter*, New-York, John Wiley and Sons.

⁸ Easten, D., Nennis, J., 1969, *Children in the political system: origins of political legitimacy*; New-York, Mc Graw-Hill.

⁹ Sears, D.O., 1975, *Political socialisations in Greenstein, F.I. and Polsby; N.W., (coord.), Handbook of political science: micropolitical theory*, vol. II, Reading, Addison-Wesley.

nu este un mecanism repetitiv, în care o generație transmite norme și valori ci “o juxtapunere a unei infinități de vechi și noi generații, exact cum orice sistem este juxtapunerea unei infinități de momente ale aceluiași sistem”.¹⁰ Mai important este următorul fapt: ideea de interacțiune introduce în ecuație conceptul de reprezentare, fiind un proces de reprezentare a lumii, o reprezentare care nu este unitară ci un mozaic de reprezentări. De multe ori conceptul trebuie să aleagă între reprezentări concurente pe care le furnizează familia, școala, grupul de prieteni sau mass-media.

În câmpul de reprezentări al fiecărui individ vor exista ceea ce S. Moscovici numește “răspunsuri rapide și stereotipe”.¹¹ Într-o lucrare mai recentă S. Moscovici dă chiar o definiție foarte frumoasă a psihologiei sociale ca “știință a conflictului dintre individ și societate: între societatea dinafară și societatea dinăuntru” și în cadrul acestui conflict autorul citează: rezistența la presiunile conformiste ale societății, opoziția dintre un lider și grupul său, deviațiile față de ortodoxism, captarea unui individ de către masă etc.¹²

O variantă interesantă este de găsit în opera lui P. Bourdieu care vine cu o nouă viziune asupra culturii. Bourdieu introduce conceptul de *habitus* pornind de la o idee a lui E. Panovfski privind generalizarea unor *habitudini mentale*¹³ prin sistemul de învățământ ca și cauză a arhitecturii gotice.

P. Bourdieu arată în prefața la lucrarea lui Panofvsky că instituția școlară are ca menire “să producă indivizi dotați cu nu sistem de scheme inconștiente care constituie cultura lor, sau mai bine *habitusul* lor”.¹⁴ *Habitusul* este o “gramatică generală de conduită”, sistem de scheme interiorizate care permite dezvoltarea unor competențe specifice unei culturi. Forma *habitusului* corespunde așadar unui proces de socializare și este un proces complex în care participă mai multe instanțe sociale dar două sunt fundamentale: școala și familia. În copilărie are loc o învățare de bază a unor tehnici corporale, îndeletniciri și disponibilități. Educația din școală raționalizează mult experiența din familie, o transformă într-o potențialitate socială.

Unul din marile merite ale teoriei lui Bourdieu este faptul că procesul de socializare, de “învățare” a politicului nu se reduce doar la transmiterea conștientă de idei legate de domeniul politic, politicul înțeles ca subdomeniu al sistemului social. De fapt sociologul francez folosește un concept destul de lărgit de politic. Politicul este activitate simbolică și discurs și poate fi descrisă “prin analogie cu fenomenul pieței: un corp de profesioniști ai politicului, definit ca deținător de fapt al producției de discurs recunoscut ca politic, produce un ansamblu de discursuri care sunt oferite oamenilor dotați cu gust pentru politică, adică cu o inegală capacitate de a discerne între discursurile oferite”.¹⁵

Politica este definită de Bourdieu ca fiind o afacere tehnică, a profesioniștilor domeniului și doar aparent există egalitate de vot, în realitate doar o restrânsă clasă de privilegiați având un rol activ pe baza unei competențe tehnice

¹⁰ Percheron, A., 1993, *La socialisation politique*, Paris, Armand Colin, pag. 33.

¹¹ Moscovici, S., 1961, *La psychanalyse, son image et son public*, Paris, PUF.

¹² Moscovici, S., 1995, *Psihologia socială sau mașina de fabricat zei*, Iași, Ed. Universității “Al. I. Cuza”, pag. 7.

¹³ Bourdieu, P., 1970, Prefață la Panofvsky, E., *Architecture gothique et pensee scolastique*, Paris, PUF.

¹⁴ Ibidem, pag. 148.

¹⁵ Bourdieu, P., 1980, *Questions de sociologie*, Paris, Ed. de Minuit, pag. 246.

recunoscute. Vom avea astfel două forme de socializare politică, una în care actorii sociali se familiarizează cu sistemele de valori interiorizate în prima copilărie și se obișnuiesc cu poziția în structura socială și alta sprijinită pe educația școlară, pentru o parte de privilegiați prin care li se legitimează competența socială și le furnizează o competență conceptuală și discursivă.

Cum este ușor de remarcat prima formă este secundară fiindcă doar școala formează scheme de gândire "explicit politice", ea ajută să fie învățat limbajul ca singur mod de expresie politică legitimă, ea asigură "cunoașterea și recunoașterea culturii politice ca legitime".¹⁶ Problema socializării politice se circumscrie în problema, mai larg tratată, a *dominării*, problemă ce constituie miezul operei marelui sociolog francez. Bourdieu analizează patru tipuri de capital: economic, cultural, social și simbolic.

Capitalul economic este constituit din diverse tipuri de proprietăți dar și din interese economice căci economia capitalistă nu este structurată doar pe logica acumulării din recolta precedentă ci pe calcul rațional.

Capitalul cultural se bazează pe inegală performanță a copiilor în procesul școlar, fiind o oglindă a distribuției capitalului cultural între clase și straturi ale societății. Această formă a capitalului poate exista sub trei forme principale: încorporat, obiectiv și instituționalizat.¹⁷

Capitalul social este o formă a capitalului care se bazează pe resursele legate de rețeaua durabilă de relații sociale și apartenența la un grup. "Volumul de capital social pe care-l posedă un individ depinde de întinderea rețelei de legături pe care le poate efectiv mobiliza și de

volumul de capital (economic, cultural sau simbolic) posedat de fiecare în parte din indivizii cu care este legat."¹⁸

Capitalul simbolic este un concept original introdus de Bourdieu și semnifică practicile propriu-zis simbolice de ritualizare și acumulare a capitalului de nume sau prestigiu, anumite conversii de capital¹⁹ sau legitimarea arbitrară a unor relații desimetrice de putere. Spațiul social este decupat în diverse câmpuri pe care circulă diverse tipuri de capital, delimitate în funcție de pozițiile deținute în acest câmp. Relațiile între actorii sociali sunt relații între deținătorii de poziții care sunt distribuite în funcție de volumul global al capitalului și, în al doilea rând, structura capitalului pe care-l dețin.²⁰

În teoria lui Bourdieu capitalul economic este o resursă de putere dar nu poate funcționa decât dacă este recunoscut și legitimat, dacă primește o *plusvaloare* simbolică. Autoritatea politică este o instanță de redistribuire a capitalului, de reconvertire a lui în capital simbolic, puterea fiind plusvaloarea obținută din reconvertirea celor trei tipuri de capital (economic, cultural sau social) în capital simbolic.

Câmpul social este "un ansamblu de raporturi de forțe obiective care se impun tuturor celor care intră în câmp,"²¹ spațiu multidimensional în care se duce lupta simbolică a sensului comun, a producției unei viziuni legitime asupra lumii și mai ales a socialului.

În această operație vastă statul devine monopolul violenței simbolice legitime, el produce clasamente oficiale pe

¹⁶ Ibidem, pag. 242.

¹⁷ Bourdieu, P., 1979, Les trois etats du capital culturel, in Actes de la recherche en sciences sociales, Nr. 30, pag. 3-5.

¹⁸ Idem, 1980, Le capital social, Actes de la recherche en sciences sociales, Nr. 31, pag. 2-3.

¹⁹ Idem, 1972, Esquisse d'une theorie de la pratique, precedee de trois etudes d'ethologie Kobyle, Geneve, Droz.

²⁰ Idem, 1987, Choses dites, Paris, Minuit.

²¹ Idem, 1984, Espace social et genese des classes, in Actes de la recherche en sciences sociales, Nr. 52-53, pag. 3.

care le garantează prin forța sa (ex. titlul școlar sau profesional).

Cum se naște conștiința de clasă și care sunt relațiile acesteia cu câmpul politic? Sociologul francez este de părere că se produce o adecvare între pozițiile ocupate în spațiul social și habitus, între structuri sociale și structuri mentale. Poziția de esență marxistă a demersului face ca soluția ieșirii din această determinare, să se poată face doar de către o fracțiune a intelectualilor dominanți care pot să spargă monopolul (con)sensului comun.

Nu insistăm asupra teoriei lui Bourdieu dar putem remarca în final că habitusul are o serie de dimensiuni (lingvistice, estetice, politice), dimensiuni care, la prima vedere, ar exclude inovația. Nu este așa căci, notează sociologul francez, habitusul este “o mașină transformatoare care face ca noi să reproducem condițiile sociale ale propriei noastre producții dar de o manieră relativ impredictibilă²² sau naștem primele realități simbolice.

Socializarea primară a politicului

Lucrarea noastră va aborda de o manieră interacționistă problema construcției realității simbolice a politicului, pornind de la ipoteza că acest lucru se produce încă de la vârste fragede, odată cu nașterea unor alte concepte de relație și cu reprezentarea spațiului social și alterității. Într-o oarecare măsură vom valorifica în demersul nostru viziunea piagetiană privind nașterea inteligenței și reprezentărilor la copil. Marele psiholog elvețian a arătat că prima lecție pe care trebuie să o dăm copilului atunci când el se inserează cognitiv în lume “este că universul nu este organizat decât cu

condiția de a reinventa această organizare, structurând obiecte, spații, timp și cauzalitate, totul constituind o logică”²³.

În mod normal, dacă vorbim de sociologizare politică, va trebui să ținem cont de aserțiunea că dezvoltarea inteligenței infantile este stadială, că dezvoltarea unei gândiri politice este dependentă de alte domenii ale dezvoltării și că, din punct de vedere metodologic, trebuie să procedăm la un studiu al opiniilor și la atitudinilor. În nașterea unei gândiri simbolice tradiția piagetiană consideră că sunt deosebit de relevante stadiul de dezvoltare de la 11 la 12 ani și cel de la 12 la 13 ani. În stadiile prelogice copilul își constituie viața afectivă și cognitivă în jurul autovalorizării considerând, prin deformare, punctul său de vedere asupra lumii ca absolut.

În fazele ce preced vârsta de 11 ani politicul este un teritoriu mult prea îndepărtat, teritoriu social de care, de regulă, copilul nu este conștient. Copilul nu se întâlnește cu politicul decât dacă trăiește într-un mediu foarte puternic politizat, nu-și poate forma imagini prin informație directă iar modul în care se intersectează informația cu opiniile valorizante pe care le primește din mediu este, de regulă, întâmplător și nu duce la o intersectare sistematică, intersectare care ar putea produce o anumită reprezentare socială.

Din alt punct de vedere, înainte de 10 ani copilul are tendința de a accepta necritic ceea ce i se propune din mediu fără a fundamenta cognitiv sau valoric, tendința sa de a fi de acord cu mediul făcând ca unele opinii pe care le manifestă să nu fie în mod obligatoriu sprijinite pe o atitudine latentă. La vârsta de 11-12 ani gândirea copilului se desubiectivizează, el poate deveni un veritabil interlocutor

²² Idem, 1980, Questions de sociologie, Paris, Minuit, pag. 134.

²³ Piaget, J., 1970, Epistemologie des sciences de l'homme, Paris, Gallimard, pag. 202.

privind unele chestiuni sociale, el ajunge la stadiul relativist “obiectiv în care gândirea degajează obiectele sale de relațiile multiple susceptibile de a permite generalizarea propozițiilor și punerea în reciprocitate a punctelor de vedere”.²⁴ Copilul începe să înțeleagă și să prelucreze relativitatea și pluralitatea punctelor de vedere, poate face anticipații și proiecte iar pe plan afectiv se distanțează de lumea obiectelor din jurul său, se integrează în relațiile sociale ale unor grupuri și începe să respecte regulile jocului impuse de anumite contexte ce reclamă contactele interpersonale structurate.

Cum spune Piaget, la această vârstă se atinge a treia mare etapă în dezvoltarea gândirii, stadiul operațiilor formale. În prima fază se dezvoltă funcțiunile semiotice (1,5-2ani) prin interiorizarea imitației și limbajului iar în cea de-a doua operațiile de gândire concretă. Prin această a treia fază gândirea se desprinde de real²⁵ prin construcția de ipoteze și prin operațiuni interpoziționale.

Odată cu stadiul de 12-13 ani putem vorbi de o etapă în care socializarea politică poate fi evidențiată în cadrul comportamentului, atitudinilor și opiniilor. La această vârstă copilul se apropie mult mai mult de devenirea ca ființă socială, se deschide spre altul, devine conștient că politica este o îndeletnicire frecventă a adulților și începe să-l intereseze ca mod de funcționare. Dar cel mai important lucru este că, odată ajuns la stadiul dezvoltării unor operații formale, poate să relativizeze imaginile, reprezentările, opiniile venite din exterior, le poate confrunta prin judecăți de existență dar și prin alte tipuri de autorități logice. Tot mai atent la comunitatea adulților copilul se interesează de realitatea politică și mai ales

ajunge la înțelegerea esenței ei conflictuale precum și la imaginea imposibilității tranșării cu argumente și dovezi a divergențelor apărute. El începe să interpreteze toate achizițiile venite din mediul social proiectând o viziune mai mult sau mai puțin originală asupra problemelor respective. Marea ambiguitate a valorilor generale, cum este cazul și a aspectelor politice, face ca încă de la vârsta de 12-13 ani să putem dobândi anumite *proximități ideologice* și atitudini de acceptare/respingere a realităților politice.

Am încercat în anii din urmă să inițiem un proiect de cercetare privind universul politic al copiilor, intrigat de o serie de evoluții ale mentalității colective din România și încurajați de o cercetare, pe care o considerăm ca o cercetare de pionierat, și care a rămas oarecum singulară.²⁶ În această primă fază a proiectului nostru suntem încă tributari gândirii sociologului francez A. Percheron pentru că intenția noastră a fost cea de a verifica aserțiunile lansate de autoarea franceză, mai ales că nu am avut cunoștință de nici un studiu care să valideze sau nu rezultatele sale.²⁷

În al doilea rând, am vrut să vedem în ce măsură putem etalona cultural, pentru populația românească, aceste instrumente, mai ales pentru că realitatea culturală politică și socială, precum și devenirea, românească pare analiștilor politici ca fiind originală. Această cercetare are și semnificația că este începutul unui proces de cercetare a comportamentului politic al românilor, proiect care se află în curs și care era, în

²⁴ Idem, 1967, *Le jugement et le raisonnement chez l'homme*, Neuchatel, Delachaux et Niestle, pag. 110.

²⁵ Idem, 1970 (1974 trad. rom.), *Epistemologia genetică*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia.

²⁶ Percheron, A., 1974, *L'univers politique des enfants*, Paris, Press de la fondation nationale des science politique; Autoarea a dispărut dintre noi, prematur în 1992.

²⁷ În plus, cercetările au fost făcute pe 4 eşantioane (343 copii), de la periferia Parisului în două valuri de cercetare.

viziunea noastră, normal să înceapă prin modul în care se naște o realitate cu caracter simbolic. Nu putem altfel avea informații de control care să neutralizeze mult trâmbițata moștenire comunistă în opinii, atitudini și comportament.²⁸

Vom rămâne la analiza acestui nivel chiar dacă am desfășurat o serie de studii pe eșantioane naționale și regionale²⁹ privind cultura și participarea politică a adulților și tentația stabilirii unor conexiuni cu comportamentul adult este destul de mare.

Într-o fază de testare a instrumentelor de cercetare și a rezultatelor folosite de A. Percheron³⁰ în cercetări pe copiii francezi am observat că problema cea mai importantă este cea a limbajului politic al copiilor. Când spunem limbaj politic ne gândim la analiza structurii lui, a tipurilor de respingeri și goluri cognitive precum și evaluarea unei atitudini generale față de politică a copiilor de 12-13 ani.

În cadrul anchetei noastre am folosit două instrumente simple³¹ pe un eșantion de 1116 de copii din Cluj-Napoca și câteva orașe mari din Transilvania. În primul rând, am utilizat o listă de vocabular însoțită de cerința de a marca dacă îi place sau nu-i place ceea ce reprezintă acel cuvânt. Al doilea instrument cuprinde o listă de cuvinte-stimul, copilul fiind rugat să noteze

primele două asocieri care-i trec prin minte. Copiii au reacționat foarte bine la aceste probe fiind deosebit de participativi, dimensiunea ludică pe care am imprimat-o dinamizând în mod pozitiv prestația, prima lor prestație ca și subiecți ai unei anchete de opinie. În privința instrumentelor de cercetare am adaptat aceste instrumente la situația social-politică din țara noastră în ceea ce privește conținutul listelor de cuvinte.

Am pornit de la premisa că vocabularul politic se structurează în patru tipuri de termeni: concepte comunitare, concepte desemnând mecanisme și instituții democratice, vocabular politic propriu-zis și vocabular social. Este important de studiat impactul tipurilor de limbaje amintite pentru a vedea măsura în care participă, la vârsta tânără, la formarea unor coduri politice complexe. Pentru fiecare din aceste tipuri de limbaje am calculat un indicator de necunoaștere și un indicator de ostilitate. *Indicatorul de necunoaștere* l-am realizat prin raportarea procentajului de cuvinte necunoscute la maximum de necunoaștere posibilă. El indică într-o manieră simplă "competența" politică (chiar dacă doar cea antepercepută) a copiilor.³² Prin acest indicator se pot vedea care sunt segmentele de vocabular sau tematicile cele mai prezente în universul copiilor. *Indicatorul de ostilitate* reprezintă procentajul de "nu-mi place" din ansamblul de opțiuni exprimate pentru cuvintele din listă. Am avut în vedere faptul că o serie de elemente ale cogniției și socializării la această vârstă păstrează încă o puternică componentă subiectivă, raportare afectivă care poate fi chiar independentă de cunoașterea sau

²⁸ În următorii ani sperăm ca rezultatele acestei prime etape se vor integra în niște scheme explicative cu caracter mai general pentru *sentimentul românesc al participării politice*.

²⁹ Prin Institutul de cercetare METRO MEDIA TRANSILVANIA am desfășurat o serie de anchete având ca beneficiari actori politici, organizații media, instituții statale sau comunitare dar mai ales în cadrul programului BAROMETRU DE OPINIE și BAROMETRUL RESURSELOR PENTRU REFORMĂ, programe finanțate de Fundația Soros.

³⁰ Percheron, A., 1993, *La socialisation politique*. Textes reunis par N. Meyer et A. Muxel, Paris, Armand Colin.

³¹ Prezentate sub formă de *jocuri*.

³² Un procentaj scăzut arată o competență lingvistică ridicată iar un procentaj ridicat o competență lingvistică slabă.

necunoașterea exactă a sensului cuvântului respectiv.

Cele patru grupe de vocabular folosite au fost următoarele:

Tabel 1: *Cele patru grupe de vocabular folosite în cercetare*

Vocabular comunitar	Vocabular pentru valori, mecanisme și instituții democratice
1. Republică	1. Candidat
2. Patrie	2. Lege
3. Drapel	3. Primar
4. Libertate	4. Consilier
5. Egalitate	5. Ministru
6. Independență	6. Administrație
7. Națiune	7. Forțe de ordine
8. Stat	8. Jandarm
	9. Impozite
	10. Cetățean
	11. Democrație
	12. Armată
	13. Securitate
Vocabular partizan (vocabular politic propriu-zis)	Vocabular social
1. Partid politic	1. Clasă socială
2. Om politic	2. Sindicat
3. Ion Iliescu	3. American
4. Moderat	4. Reformă
5. Extremist	5. Manifestație
6. Emil Constantinescu	6. Revoluție
7. Corneliu Coposu	7. Salariu
8. Capitalism	8. Țăran
9. Comunist	9. Maghiar
10. N. Ceaușescu	10. Occident
11. Dictatură	11. Bani
12. Parlament	

Folosirea celor patru grupe de vocabular a fost justificată deoarece subiecții au reacționat în general diferențiat la ele. În plus, au apărut diferențe și pe subgrupe de vocabular în interiorul fiecărei grupe lingvistice.

Vocabularul comunitar beneficiază de cei mai buni indicatori de cunoaștere.

Pe ansamblul său obține un indicator de necunoaștere de 4% și un indicator de ostilitate de 15%. Cum se observă în tabelul alăturat, cuvinte ca drapel, patrie și libertate sunt percepute ca mai apropiate, deci cu un indice de ostilitate mult mai mic.

Tabel 2: *Indicii de necunoaștere și ostilitate ai vocabularului comunitar (%)*

	Nu-l cunosc	Nu-mi place
Stat	1	21
Republică	15	57
Drapel	0	13
Națiune	10	15
Patrie	0	3
Egalitate	1	8
Independență	4	4
Libertate	0	1
Pe ansamblul vocabularului	4	15

În grupul de cuvinte mai puțin cunoscute sunt: republică, națiune, independență cuvinte care sunt mult mai conceptualizate. Structura celor două grupe de vocabular este identică cu rezultatele obținute la cercetarea pe eșantionul francez. Singura excepție este legată de *stat* care este cu 18% cuvântul cel mai necunoscut la francezi și cu cel mai mare indicator de ostilitate (30%). Pe totalul categoriei lingvistice elevii români obțin rezultate mult mai bune la cunoaștere (doar 4% necunoaștere față de 11%) însă o mai mare ostilitate (10% la francezi și 25% la subiecții români).

Vocabularul mecanismelor și instituțiilor democratice obține pe ansamblu un indice de necunoaștere mult mai mare (10,2%) și unul de ostilitate deosebit de ridicat (46%). În interiorul categoriei diferențele sunt deosebit de mari. În primul rând, se confirmă ipotezele lui Roig, Billon-Grand³³, Percheron³⁴ și Greenstein pentru SUA în legătură cu rolul primarului ca pivot al socializării copilului: 3% pentru copiii români, 7% pentru cei francezi.

³³ Roig, Ch., Billon-Grand, F., 1968, *La socialisation politique des enfants*, Paris, Presses de la fondation nationale des sciences politiques.

³⁴ Percheron, A., 1993, op. cit.

Tabelul 3: *Vocabularul mecanismelor și instituțiilor democratice (%)*

	Nu-l cunosc	Indicele de ostilitate
Candidat	12	53
Lege	1	15
Primar	3	31
Consilier	32	42
Ministru	5	45
Administrație	14	37
Forțe de ordine	23	84
Impozite	18	80
Jandarmi	4	59
Cetățean	5	7
Democrație	8	20
Armată	1	60
Securitate	7	70
Pe ansamblul vocabularului	11	46

În cazul acesta se observă un alt mecanism, ostilitatea nu este generată doar de necunoaștere. O serie de cuvinte cum sunt cele de *ministru* au o cunoaștere foarte bună dar o mare ostilitate, ca și *jandarm*, *armată*, *securitate*. În ceea ce privește ostilitatea se observă o mare respingere a cuvintelor care exprimă autoritatea publică: ministru, jandarmi, armată, securitate.

În eșantionul francez cuvintele cu cea mai mare ostilitate au fost cel de impozite (97%), partid politic (66%) și parlamentar (62%). Pentru eșantionul de copii români indicii de ostilitate sunt mult mai mici chiar dacă pe totalul categoriei indicatorii de ostilitate sunt aproape identici. În schimb la eșantionul francez indicatorul de necunoaștere este deosebit de ridicat: 27% față de 10% pentru copii români.

Respingerea timpurie a autorității este, poate, o dovadă a "reînvățării lipsei de respect", cum o numește R.G. Schwartzberg.³⁵

În antichitate puterea era considerată o datorie și un privilegiu, astăzi se pare că oamenii se supun mai mult dezideratului lui Alain care era de părere că nu trebuie să ne supunem spiritul autorității ci să respectăm autoritatea dar să rezistăm ei, căci prin respectul autorității se asigură ordinea, prin rezistență se asigură libertatea.³⁶

Putem presupune deci că rezistența se învață alături de respect. Pentru cuvântul *lege* avem o cunoaștere aproape unanimă și o slabă ostilitate, rezistența manifestându-se față de reprezentanții autorității.

³⁵ Schwartzberg, R.G., 1977 (1995 trad. rom.), Statul spectacol, Ed. Scripta, București.

³⁶ Alain, 1925, Elements d'une doctrine radicale, Paris, Gallimard.

Tabelul 4: *Vocabularul partizan/vocabular politic propriu-zis (%)*

	Nu-l cunosc	Indicele de ostilitate
Partid politic	18	70
Om politic	6	68
Ion Iliescu	5	57
Moderat	40	20
Extremist	56	38
Emil Constantinescu	21	48
Corneliu Coposu	14	69
Capitalism	40	44
Comunist	3	93
Nicolae Ceaușescu	5	84
Dictatura	5	94
Parlament	10	74
Pe ansamblul vocabularului	19	65

Pe măsură ce ne apropiem de esența funcționării sferei politice se observă o puternică ostilitate și, evident, aproape o dublare a indicatorului de necunoaștere. Dacă cercetarea efectuată în Franța obținea un indice de necunoaștere a vocabularului de 45%, în eșantionul nostru el se apropie de 20%, în schimb indicatorul de ostilitate este aproape identic (65% în eșantionul nostru, 66% în cel francez).

Comparația cu cercetarea franceză poate merge și mai departe în cazul cuvintelor comune din cele două structuri de vocabular obținându-se aceleași necunoașteri: cel mai mare indicator de necunoaștere este pentru *extremist* și *moderat*. Ca și în cazul cercetării desfășurate în Franța, personalitățile politice sunt destul de bine cunoscute dar au un indice de ostilitate destul de mare. Acest lucru este valabil și pentru președintele în exercițiu, ceea ce contrazice modelul american al socializării politice lansat în anii '50, cu pretenții de generalitate.

Ceea ce se evidențiază pentru eșantionul de copii români este gradul mare de ostilitate pentru o serie de cuvinte

care reprezintă sau fac trimitere la vechiul regim comunist. Având în vedere marele bombardament mediatic relativ la această temă și legitimarea politică anticomunistă a majorității actorilor politici de după 1989, se pare că acest câmp ideologic a ajuns și la cetățenii cei mai puțin angajați politic.

Clasamentul ostilității are în vârf cuvintele *dictatură*, *comunist*, *Nicolae Ceaușescu*, cuvinte care obțin însă cele mai bune scoruri de cunoaștere. Se observă că exercițiul puterii este un factor ce accentuează cunoașterea.³⁷

Vocabularul social a fost ales inițial pentru a caracteriza dimensiunea *agonistică*, antagonistă a politicului.

³⁷ Cercetarea a fost efectuată în primăvara lui 1996, înainte de alegerile care au adus opoziția la putere în România.

Tabelul 5: *Vocabularul social (%)*

	Nu-l cunosc	Indicele de ostilitate
Clasă socială	27	42
Sindicat	27	50
American	3	14
Reformă	25	30
Manifestație	12	64
Revoluție	2	88
Salariu	1	7
Țăran	3	37
Maghiar	3	64
Occident	9	14
Bani	0	15
Pe ansamblul vocabularului	10	39

Am introdus în această categorie și o serie de termeni ce caracterizează competiția interetnică sau cea internațională. Cuvintele ce evocă mișcări de masă (manifestație, revoluție) sunt foarte bine cunoscute dar au un indicator de ostilitate foarte mare, însă cele care sugerează competiție internațională (Occident, American) au foarte mici indicatori de ostilitate. Cum este și firesc, cuvintele legate de supraviețuire pe care le-am introdus ca și control obțin scoruri mari de cunoaștere și foarte mici la ostilitate.

În ceea ce privește vocabularul stratificării sociale copiii nu cunosc conceptul tehnic de "clasă socială" însă, fiind un eșantion de copii din mediul urban, manifestă o oarecare ostilitate pentru cuvântul *țăran*, ostilitate rezultată din folosirea lui peiorativă în grupurile de copii cu referire la maniere, într-o opoziție neconflictuală cu alteritatea, în nașterea componentei identitare: orășean.

La finalul remarcilor noastre legate de cunoașterea vocabularului politic este necesar să remarcăm faptul că în cazul eșantionului de copii români pentru totalul vocabularului obținem un indicator de 11% necunoaștere, la jumătatea celui obținut de eșantionul francez, însă un

indice de ostilitate identic, 41%. Acest lucru se datorează probabil situației de criză socială și politică și eferescentei politice ce caracterizează renașterea unui sistem politic democratic. Și alte studii de sociologie politică au demonstrat că evenimentele politice de criză au un impact pozitiv asupra cunoașterii unor mecanisme și realități politice.

Proiectul nostru nu a inclus studiul sistematic al achiziției vocabularului fundamental sau a altor componente de vocabular nonspecific. Se pare însă că vocabularul politic este, pe parcursul copilăriei, integrat în același ritm cu alte tipuri de vocabular. Indicii de necunoaștere comparați de unii autori pe grupe de vocabular fundamental și nefundamental și pe categorii de politic și nonpolitic, scad cam în același ritm odată cu înaintarea în vârstă. Copiii învață mai greu limbajul politic, în primul rând pentru că se referă la fenomene cu care intră în contact în mod treptat.

Pentru comparație cu analizele anterioare pe grupe de vocabular vom arăta indicatorul de necunoaștere la o serie de cuvinte din vocabularul uzual al copiilor:

Tabelul 6: *Necunoașterea de către copii a unor cuvinte din vocabularul uzual*

Nr.	Cuvânt	Îmi place	Nu-mi place	Nu-l cunosc
1	Ciocolată	96,8%	3,2%	-
2	Pace	100%	-	-
3	Sport	99%	1%	-
4	Medicamente	16,2%	81,8%	1,9%
5	Muzică	86,4%	13,6%	-
6	Vacanță	99%	1%	-
7	Bunici	100%	-	-

Reprezentările sferei publice democratice

Prin testul de asociere a cuvintelor am procedat la testarea directă a universului cognitiv și ideologic declanșat de anumite cuvinte stimule. Aceste reprezentări angajează apartenența socială a copiilor, au implicații subiective (afective și normative), sunt inculcate social și studiul lor la diverse vârste este important pentru a putea descoperi anumite faze ale dezvoltării imaginilor lumii sociale.

În fond, în mai multe ocazii, S. Moscovici³⁸ accentua necesitatea unor abordări dezvoltationiste asupra modului în care se nasc reprezentările unor fenomene sociale pentru că acestea fac parte din procesul de construcție a consensului social, și aceste procese apar în situații și contexte ale socializării infantile unde este foarte importantă medierea simbolică ce intervine în schimburi asimetrice între adulți și copii.

Pe de altă parte, este evident că trebuie studiate cu atenție procesele de ancorare și obiectivare cu ajutorul cărora copiii construiesc o *ordine simbolică a realității*, cu accent pe o serie de aspecte simbolice pe care cogniția socială le elimină din analiză. Moscovici accentuează că “reprezentările sociale se

bazează pe convenții și simboluri și presupun aspecte conștiente și inconștiente, raționale și iraționale.

Rezultă de aici că termenul “cognitiv” nu este exact atunci când este aplicat fenomenelor sociale. Ar fi potrivit să se folosească cuvântul simbolic, ceea ce nu e același lucru”.³⁹

În cazul formării noțiunilor politice prin analiza modului central se pot vedea consistența, tipurile de referințe descoperite și mai ales prezența unor elemente parazit sau pete albe, fiind vorba de subiecți în plin proces de socializare politică. Având în vedere că subiecții-copii se confruntă cu un obiect simbolic (sau cu o realitate care este mai puțin prezentă, cel puțin în lumea copilăriei) este interesant de studiat sistemul de ancorări, modalitatea prin care ceva necunoscut este transformat în cunoscut.

În fine, procesul de reprezentare este un proces cu multe valențe de natură iconică astfel că este deosebit de important să analizăm modalități de obiectivare, ca descoperire a calității iconice a unei idei, reproducerea unui concept în imagine. Dacă mereu suntem asaltați de valuri de cuvinte la care trebuie să le găsim imagini concrete, cum scria Moscovici, vom putea vedea stadiul la care au ajuns copiii de 12-

³⁸ Moscovici, S., 1984, *Psychologie sociale*, Paris, PUF.

³⁹ Moscovici, S., 1986, “L’ère des représentations sociales”, in W. Doise and A. Palmonari, (Eds), *L’étude des représentations sociales*, Paris, Delachaux et Niestle, pag. 73.

13 ani prin analiza aceluiași nucleu figurativ referitor la o serie de termeni ce desemnează procese sau mecanisme politice.

Fiind vorba de copii, care nu sunt actanți ai politicului, cred că observația lui Doise este mult mai actuală decât în cazul adulților. “Semnificația unei reprezentări sociale este întotdeauna încadrată sau ancorată în semnificații mai generale, intervenind în raporturi simbolice proprii unui câmp social dat”.⁴⁰

În cercetarea noastră am folosit ca și cuvinte-stimul o serie de termeni ce desemnează mecanisme democratice, cuvinte desemnând condiția de cetățean și cuvinte neutre. Cele 14 cuvinte au fost: lege, președinte, cetățean, vot, sindicat, stânga, dreapta, socialist, capitalist, grevă, manifestație, televiziune, poliție și opoziție. Evident numărul de asocieri notate este diferit, gradul de omogenitate a nucleului central dar și dispersia sistemului periferic sunt diferite.

Sistemul periferic permite diferențieri și este o dovadă a integrării diferențiate a unor practici sociale. Sistemul periferic exprimă deci ceea ce este diferit dar, evident, și ceea ce constituie derapaje de natură cognitivă, mai ales în cazul nostru, dar și normativă.

Nucleul central are o funcție generativă și organizatorică determinând natura legăturilor ce unesc între ele elementele reprezentării. La prima vedere s-ar părea că numărul mare de asocieri ar corespunde unei reprezentări mai difuze, mai puțin coagulate a unor termeni deci o cunoaștere mai slabă. Numărul de nonrăspunsuri ne oferă mai degrabă o viziune contrară.

Clasamentul numărului de asocieri este următorul:

Tabelul 7: Clasamentul numărului de asocieri

1. Președinte – 93 de cuvinte diferite
2. Lege - 90
3. Poliție - 65
4. Grevă - 63
5. Vot - 60
6. Capitalist - 52
7. Manifestație – 51
8. Cetățean - 50
9. Socialist - 48
10. Sindicat - 45
11. Televiziune - 45
12. Opoziție - 44
13. Dreapta - 36
14. Stânga - 36

În ceea ce privește numărul de nonrăspunsuri s-au obținut următoarele rezultate:

Tabelul 8: Clasamentul numărului de nonrăspunsuri

1. Dreapta	59
2. Capitalist	59
3. Sindicat	53
4. Opoziție	50
5. Socialist	47
6. Manifestație	37
7. Stânga	14
8. Televiziune	13
9. Grevă	10
10. Poliție	9
11. Cetățean	7
12. Vot	7

După cum se poate observa cele mai puține nonrăspunsuri le obțin cuvintele *vot* și *cetățean*.

Votul înțeles ca principal mecanism de funcționare a democrației este un cuvânt cunoscut, reprezentările lui structurându-se în jurul:

⁴⁰ Doise, W., Clemence, A., Lorenzi-Cioldi, 1992, Representations sociales et analyses de donnees, Grenoble, PUG, Pag. 189.

- A. Procedurii tehnice – 75%
Alegere	83 apariții
Urnă	22 apariții
Candidat	14 apariții
Președinte	13 apariții
- Electori, campanie electorală, votare, ștampilă, cabină, buletin, hârtie, primar.
- B. Elemente asociate contextului politic (cu mai puține apariții) din zona periferică: Iliescu, Constantinescu, cetățean, deputat, democrație, P. Roman.
- C. Elemente afective (rezultat al experienței):
- părere (singura frecvență care se află pe locul IV)
  - hotărâre, dorință, voință, drept, certuri, încredere, schimbare, propunere, idee etc.

Cuvântul **cetățean** pare a fi într-o situație formal identică cu cel de vot dar nu este așa. Deși e ușor de recunoscut de către copii și are o dimensiune afectivă puternică reprezentarea lui este percepută înafara politizărilor. El cuprinde în nucleul central, cu aproape jumătate din mențiuni, calitatea *om*, apoi *locuitor*, *orășean* și *țaran*. Cuprinde o categorie legată de stratificarea și structura socială: *om de rând*, *sărac*, *om liber*, *român*. În fine, o a treia sferă este cea a calităților morale: *cinstit*, *drept*, *devotat*.

Cuvântul **lege** are parte de o mare varietate de asocieri dar este destul de bine circumscris *sferei autorității*. Are cel mai mic număr de nonrăspunsuri (4) cu un nucleu în *ordine* (45%) și *dreptate* (26%). În cadrul sferelor periferice avem o configurație ce exprimă *instituții și agenți ai autorității publice*: parlament, armată, președinte, polițiști, constituție.

În cadrul celei mai difuze zone periferice avem *aprecieri subiective și ecouri afective*: bună, rea, urâtă, obligatoriu, aspră, respectare, adevăr.

De o reprezentare adecvată, din punctul de vedere al socializării, beneficiază și cuvântul președinte.

Cuvintele **stânga** și **dreapta** au fost cele care au fost interpretate de o manieră apolitică. Copiii nu au sesizat contextul pentru că nu au încă un vocabular politic îndeajuns de bine dezvoltat. Deși tratarea este diferențiată dreapta având 13% nonrăspuns iar stânga doar 9% observăm că aproape 50% pentru stânga și 40% pentru dreapta asociază cu mână, cu direcție în jur de 10% sau asociere în oglindă (stânga pentru dreapta și invers). Doar 5% dau semnificația de partid politic. Se vede că este vorba de un nivel evoluat al conotației politice pe care încă nu o cunosc copiii. S-ar putea să fie și un reflex al fugii de extreme care se observă la electoratul român după 1989, majoritatea partidelor și cetățenilor declarându-se la centrul simbolic al scalei politice. Sintetic vorbind, universul politic al copiilor români demonstrează că **socializarea politică este un proces care începe cu constituirea vocabularului și formarea unui univers simbolic format din trei componente:**

- *comunitate;*
- *instituții democratice (locuri comune ale ideologiilor politice);*
- *autoritate socială.*

Copiii încep socializarea prin interiorizarea dimensiunilor sociale ale comunității, comprehensiunea și valorizarea fiind maximă în cazul cuvintelor care desemnează asemenea realități. În ceea ce privește instituțiile democratice acestea, în general, sunt percepute ca și politice și sunt respinse afectiv. Tot ceea ce este legat de competiția politică este tratat cu ostilitate. Situația din țara noastră este comparabilă cu cea a Franței, din acest punct de vedere, pentru că și la noi învățământul civic este puțin dezvoltat, programele școlare exaltând valorile patriotice și morale.

Istoria este o disciplină centrală și face apel la emoțional și la ideea de unitate, independență și interes comun.

În SUA există un sistem educațional care pune accentul pe mecanisme democratice, cu accente pe istoria locală, pe ideea de Constituție și pe instituții politice care au rămas aproape neschimbate de două secole.

În viitor analizele vor trebui să meargă mai departe spre analiza rolului diferențiat pe care îl au școala, familia sau mass-media în reprezentarea lumii politice și nașterea universului politic al copiilor.

Una din cele mai importante concluzii este cea după care socializarea politică nu se face la un sistem de abstracțiuni (cum ar fi cele care fac parte din sistemul școlar la educație civică) ci se face în cadrul unei interacțiuni sociale la care fără să vrea ia parte, interacțiune în care primește ideile adulților sau le respinge, în care evoluează, compară, confundă sau respinge. Deși politica se referă la lumea adulților și o respinge, realitatea simbolică a politicului se insinuează prin intermediul realității comunitare. Socializarea politică își câștigă dimensiunea realistă din acest proces al interacțiunii dezorganizate.